

Cilt/Volume 1, Sayı/Issue 2, Temmuz/July 2019, ss. 151-164

Geliş Tarihi–Received Date: 16.01.2019 Kabul Tarihi–Accepted Date: 03.07.2019

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

HALİL CAN AKGÜN*

ÖZET

Petroglif kelimesi aslında kayaların üzerine çizilen oyma anlamına gelmektedir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde ise kaya üzeri tasvirler, kaya üzerine levhalar, kaya resimleri, taş oymaları gibi mânâlara sahiptir ve genellikle kaya resimleri adı ile anılmaktadır. Aslında bu işlem oyma, dövme, kazıma ve boyama gibi yöntemlerle taşlara, kayalara ve mağara duvarlarına yapılmakta ve işlenen kaya resimleri, buldukları yerleri âdeta açık hava müzesine çevirmekte ve konunun uzmanları tarafından ait oldukları zamanın ifade vasıtası, iletişim aracı, yani yazısı olarak nitelendirilebilir. Başka bir ifade ile kaya resimleri bir duygu ve düşüncüyü ifade etmektedir. Bu duygu ve düşünceler çoğu zaman maddî (hayvan, şaman, gök cisimleri, av sahneleri, savaşçılar ve savaş sahneleri) bazen de manevî motifler barındırır. Bu motiflerin büyük bir kısmı mitolojik tarihten haber vermekle beraber eski toplulukların sosyal hayat ve düşünceleri hakkında da bilgiler verir. Bu sebeple kaya resimleri ve buldukları bölgelere kutsal alan olarak bakılmıştır.

XX. yüzyılın sonlarına baktığımızda kaya resimleri hakkında yapılan çalışmalara duyulan ilgide bir artış vardır. Bu artış yapılan araştırmaların sayısı ile de göze çarpmaktadır. Lakin araştırmacılar bu araştırmalarını genellikle Şamanizm ve animizm çerçevesinde yapmaktadır. Bu çalışmalar aslında kaya resimlerinin fonksiyonunu, dinî boyutunu, mitik, ve hatta tarihi ipuçları taşıyan bir iletişim aracı olarak görülmesi ile birlikte başlamıştır. Yine bu konular üzerinden farklı disiplinlerden de faydalanarak araştırmalar devam ettirilmelidir. Petroglifler çoğu zaman din ve ayin ile birlikte ilişkili olduğu göstergebilim açısından değerlendirilse de, bu, sıradan gündelik olaylar hakkında ipuçları veren petrogliflerin İç Asya'nın etnografik tarihi açısından önemini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaya resimleri, petroglif, tamgalar, mitoloji.

FROM GEOGRAPHY TO MYHTOLOGY THE ROCK PAINTINGS

ABSTRACT

The word petroglyph actually means carving on stone. Turkey is the Turkish word over this rock depictions, sheet rock on, rock paintings, has the meaning as stone carvings and rock paintings are usually referred to by name. In fact, this process is carried out on stones, rocks and cave walls by methods such as carving, forging, scraping and painting, and the processed petroglyphs turn their places into open-air museums and are defined by the experts as the means of expression of the time they belong to, the means of communication. In other words, rock paintings express a feeling and thought. These feelings and thoughts often contain material (animal, shaman, celestial objects, hunting scenes, warriors and war scenes) and sometimes spiritual motifs. Most of these motifs give information about mythological history, but also give information about the social life and thoughts of old communities. For this reason, the rock paintings and the regions where they are located were considered as sacred areas.

When we look at the end of 20th Century, there is an increase in the interest in the studies on rock paintings. This increase is noteworthy with the number of studies. However, researchers generally conduct this research within the framework of shamanism and animism. These works started with the fact that the paintings were seen as a means of communication carrying the function, religious dimension, mythic, epic and even historical clues. Again, researches should be continued on these issues by taking advantage of different disciplines. Although petroglyphs are often considered to be semiotic in relation to religion and ritual, this

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, e-posta: halilcanakgun@gmail.com

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

increases the importance of petroglyphs for the ethnographic history of Central Asia, giving clues about ordinary everyday events.

Key Words: Rock arts, petroglyphs, tamgas, mythology.

GİRİŞ

XX. yüzyıl ile beraber toplumların tarihsel merakı yalnızca kaya resimlerine karşı değil, genel anlamda daha eskiye yönelmiştir. Bu ilgi erken dönem toplumlarının dini yaşayışları, etraflarında bulunan doğa ve kozmos ile olan ilişkilerine dair yeni çalışmaların artmasını da beraberinde getirmiştir.¹ Kaynaklardan edinilen bilgilere göre kâğıt; MS 610'da Uzak Doğu'da kullanılmaya başlanmış, 8. yüzyılda ise batıya ulaşmıştır. Abbasiler ise kâğıt yapabilmeyi Türklerin tekniğini geliştirerek öğrenmiş olup bahsi geçen konudaki deneyimlerini 11. yüzyılda Endülüs'e kadar götürmüştür. Batı'nın kâğıtla tanışması ise Araplar aracılığı ile 8. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kâğıda yazılan kaynakların tarihi, MS 800 yılından daha geriye gitmez.² Ama yine de daha eskiye giden yazılı kaynaklar tabii ki de mevcuttur. Doğal olarak daha eskiyi araştırmak için sözlü kültür ürünleri ile arkeolojik buluntulara başvurmak gerekir. Sözlü kültürün ürünleri ile arkeolojik buluntular dışında bize ipuçları veren diğer kaynaklar ise kaya resimleridir.

Yazının şekillenmesi, oluşması ve icadından önceki devirlerde insanlar genellikle kayalar üzerine çeşitli yöntemlerle çizdikleri resimlerle birbirleri ile ya da gelecek nesiller ile iletişim kuruyorlardı. Kaya resimleri ya da kaya sanatı olarak bilinen bu semboller ve damgalar bir açıdan insanlığın ilk izleri ve ilk entelektüel arayışlarıdır. Baykal Gölü çevresinden başlayarak Buryatya, Güney Sibirya, Lena Irmağı kıyıları, Hakasya ve Tuva; Gorno-Altay bölgelerinden başlayarak, Moğolistan, Kuzey Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Doğu Anadolu, Batı Anadolu, Kafkasya ve Balkanlar (Kosova)'da kayalara çizilmiş kaya resimleri bulunmaktadır. Kaya resimlerinin Neolitik Dönemde çizilmeye başladığı birtakım veriler yolu ile bilinmekle birlikte Şamanizm'in yükselişi konusunda ise neolitik devirden itibaren din fenomenolojisiyle bağlantılı değerlendirmeler de mevcuttur.³ Aynı zaman da kaya resimlerinin kültürel birer unsur olarak değerlendirilmesi de söz konusu olmaktadır. Bununla ilgili de birçok çalışma mevcuttur.

Milattan önceki devirlerde yaşayan Türkler hakkında yazılı kaynaklardan⁴ bilgi edinmek bizleri daha eskiyi merak etmeye teşvik etmektedir. Çünkü bu bilgilerin çoğunu Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz ve Çin kaynaklarının genel anlamda bir objektiflik sorunu vardır. Hunlardan önceki devirlerde yaşayan Türkler ve Türk kültürü için bilgi edinmek maksadı ile kaya resimlerinin Türk kültür unsurlarının mitolojik arka planı ile motifleri açısından incelenmesi ve yorumlanması gerekmektedir. Türk (Runik) yazısının da kaynağı diyebileceğimiz kaya resimleri ve bu motiflerin görüldükleri alanlar aynı zamanda eski Türklerin ve eski Türk kültürünün yayıldığı sahalara göstermektedir.

Günümüze kadar belirlenen kaya resimlerinden hareketle Türk kültürüne ait motifler taşıyan kaya resimleri ve sembollerin yayıldıkları alanı ve sınırlarını yukarıda açıklamıştık ancak kaya resimlerine ait en eski örneklerin Sibirya içlerinde bulunması dikkat çekicidir. Aslında doğuda Moğolistan sınırları içinde binlerce örneğinin bulunduğu, araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Özellikle de "geyikli taşlar" olarak tanınan kaya resimleri en güzel örneklerdendir. Bu kaya resimlerinin sınırları aslında Büyük Okyanus kenarlarına, Mançurya'ya kadar uzamaktadır.⁵ Kaya resimlerinin Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Orta Asya coğrafyasındaki diğer bölgelerin sınırları dâhilinde birçok örneği bulunmuştur dedik, peki bu kaya resimleri ne mânâya gelir? Bu soruların cevabını şu şekilde verebiliriz; Türkler gittikleri her yerde kültürlerini kimlik kartlarını taşıy gibi taşımışlardır. Kaya resimleri ve kaya resimlerinde bulunan motifler de Türklerin bir anlamda imzasıdır.

Kaya resimleri için tabiatın ve tabiat şartlarının önemi çok büyüktür. Şöyle ki; Türkler bazı dağların, tepelerin, suların, ağaçların, göllerin ve taşların ruhları olduğu inancına sahipti. Eski Türk toplumunda ki bu

¹ Mihaly Hoppal, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013, s. 15.

² Necati Demir, "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar" *Zeitschrift für die Welt der Türken*, C. 1, N. 1, s. 5-19.

³ Hoppal, *age*, s. 19.

⁴ Bakınız; Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtlarına Göre Hunlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018; Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

⁵ İsmail Doğan, "Runik Yazının Gelişim Coğrafyası ve Yayılma Sahası", *Türk Dil Kurumu Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 2001, s. 161.

tabiat ile ilişkili olan inanç yapısı Orhun kitabelerinde “ıduk yer-sub”⁶ ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Benzer inançla Uygurlarda “yir-suv” ifadesi ile karşılaşmaktayız. Bu da eski Türklerde Gök Tanrı inancından dolayı göğün kutsal olması ile beraber “ıduk yer-sub” terimiyle yerin de kutsallık kazandığını gösterir. Türkler “ıduk” olan yerlerin birer izinin yani ruhunun bulunduğu yani yerinde kutsal olduğuna inanmışlardır.⁷

Yukarıda kaya resimlerinin çizimi de kutsal alanın kutsiyetine uygun olmalı demiştik. Peki, kaya resimleri nasıl bir kayaya çizilir? Bu soruların cevabını şöyle verebiliriz; sembollerini çizmek için çıplak, düz ve uygun bir yüzey gerekir ki çizimlerin yapıldığı bengu* taş sonsuza dek ifadeyi yansıtın. Kayanın bu özelliği kaya resimlerinin işlenmesi için oldukça önemlidir. Bununla birlikte bölgenin coğrafi yapısı da, yani özellikle dağlar, kayalar, dereler ve mekânın tamamı bir bütün olarak milletin tarihî veya epik hafızasının ileriki nesillere aktarıcısı olabilme kabiliyetini bu özellikleri ile taşımak zorundadır. Ayrıca kaya resimlerinin çizileceği taşlar Orhun Yazıtları'nın yazıldığı taşlar gibi çok gösterişli ve muazzam olmalı.⁸ Bu gösterişin amacı sonraki kuşaklara kültür aktarımını kalıcı bir şekilde yapmaktır. Keza binlerce yıl sonra bizler geçmiş atalarımızın çizdikleri kaya resimlerini inceliyorsak bu konuda başarılı olduklarını kabul etmeliyiz. Kaya resimlerinin çizileceği taşların özelliklerinden bahsederken mekân mefhumunun öneminden bahsetmiştik. Bu konuda önemli mekân unsurlarından biri de dağlardır.

Dağlar, Türklerin tarihi süreç içerisinde hemen hemen her dönem kutsal bir mekân olarak dini duygularını ifade ederken Gök Tanrı'ya yakardıkları ve bazı Türk topluluklarının da ölümlerini yaktıkları mekânlar olmuştur. Türk mitolojisine baktığımızda doğadaki her nesnenin bir iyesinin bulunduğunu ve her birinin farklı özelliklerde zuhur ettiğini görürüz. Bu sebeple dağların hem kendi hem de içinde barındırdığı tüm nesnelere iyelerine ev sahipliği yaptığını düşünebiliriz. Türklerde boyların ve soyların birer dağlarının olması, soyun kendi atalarını dağ ruhuyla birleştirmesi, bu iki mitolojik sınıflandırmanın ortak bir tapınmaya bağlanmış olduğunu gösterir.⁹ Sanki dağlar Gök Tanrı'ya ve atalara yakın mekânlar olarak görülmüş te bu amaçla kutsal sayılmış gibi zirvelerinde sunaklar ve bir takım tören alanları oluşturulmuştur. Ve yine en nitelikli kaya resimleri dağlarda ya da dağlara yakın mekânlarda bulunmuştur.

Türkler tarafından çizilmiş dinî ve tören niteliği taşıyan kaya resimlerinin ilk örneklerine sıklıkla bozkırlar ve dağlar ile beraber (Altay, Deel, Sayan, Pamir, Tanrı dağlarında) yüksek tepelerde rastlanmaktadır.¹⁰ Eski Türk devletlerinin hâkim oldukları toprakların sınırları genişledikçe ve diğer milletlerle sosyo-kültürel ilişki düzeyleri arttıkça kaya resimlerinin vücuda getirildikleri alanlar da Dünya'nın birçok yerine farklı halklar tarafından kendi dünya anlayışları kapsamında genişleyerek uzanır. Nitekim Azerbaycan'da, Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Afganistan'da, İran ile Irak'ta, Suriye'de, Ukrayna düzlüklerinde, Bulgaristan'ın iç kesimlerinde bulunan dağlık bölgelerde, Yunanistan'da, Macaristan'da ve Fransa'da bulunan kaya resimleri bu etkileşimin izlerini açıkça göstermektedir.¹¹ Farklı Türk boylarına ait motifler barındıran kaya resimlerinin binlerce kilometre uzaklıktaki bölgelere taşınmasında Türk akımlarının ile birlikte ticaret yollarının özellikle de İpek Yolu'nun ve bir takım sebeplerle yapılan göçlerin önemli rol oynadığını söylemeliyiz.

Türk tarihinin ve kültürünün belirginleşmeye başladığı erken devirler hakkında önemli ipuçları barındıran kaya resimleri Türk düşünce sanatının üslubunu, resmin mitoloji ve kahramanlık efsaneleri ile bağlantısını ayrıca o zaman ki dünya görüşünü bugünlere aktarmaktadır. Türklere ait kaya resimleri genellikle insanın tabiatla, evrenle ve Tanrı'yla olan ilişkisini ana hatları ile yansıtır. İnsanın Tanrı ile ve sosyo-kültürel anlamda somut veya soyut biçimde kutsal olarak görülen varlıklarla ilişkisi tasvirler yolu ile ifade edilirken, genel anlamda Türklerin, olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları evrendeki varlıkların (güneşin, ayın ve yıldızların) ve hayvanların (geyiklerin, dağ keçilerinin / tekelerin, kurtların, atların, kartalların, yılanların) tasvirlerinden yararlandığı görülür. Çoğu zaman ise soyut kavramlar (Umay ana¹², şamanik semboller ve tamgalar) yolu ile bunu aktarmışlardır. Orta Asya'da insanların henüz avcı-toplayıcı hayat tarzına mensup oldukları devirlerde, topluluklar içinde, insanların doğal çevre ile olan gündelik karşılıklı etkileşimleri kendine özel bir dünya görüşü

⁶ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 40.

⁷ Harun Güngör, “Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları II (Sempozyum 20–21 Kasım 1998 Konya)*, Ankara 2000, s. 163.

* Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî.

⁸ Cengiz Alyılmaz, “Petroglifler (Kaya Üstü Tasvirler)”, <https://docplayer.biz.tr/25667924-Petroglifler-kaya-ustu-tasvirler.html> Erişim tarihi: 10.07.2019.

⁹ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor Edebiyat*, 2006, C. 12, S. 46, s. 47.

¹⁰ Çağdaş, *agt*, s. 57.

¹¹ Çağdaş, *agt*, s. 63.

¹² Onur Alp Kayabaşı, “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 2016, Vol:7, Issue:22, ss. 220-228; Ayrıca bakınız; Kayabaşı, “Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016, S. 78, ss. 139-158.

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

ortaya çıkarmıştır. Burada çıkış noktası yalnızca insanoğlunun değil, yeryüzündeki bütün canlı ve cansız varlıkların da bir ruha sahip olması inancıdır.¹³

Kaya resimlerindeki insanın Tanrı'yla olan iletişimini ve ona olan bağlılığını bildiren motiflerde genelde şamanların (Budist ve Mani rahipleri daha sonra şamanların yerini almıştır), kağanların veya generallerin ön planda yer aldıkları tasvirler dikkat çeker. Dinî tören motifleri içeren kaya resimlerinin yanında günlük yaşamı, av ve savaş sahneleri içeren motifleri ve sıradan olayları ele alan kaya resimlerine de sıkça rastlanır¹⁴ (**Resim 2, Resim 3 ve Resim 4**). Bahsi geçen kaya resimlerinin dini somut ve soyut motifler barındıran iki yönü de Türk resim ve minyatür sanatına da hayvan sembolizmi açısından esas teşkil etmekle beraber, hayvan sembolizminin kaya resimlerinde bolca resmedilmiş olması Türklerin hayvanlara genellikle kutsal varlıklar sıfatı verdiğini düşündürmüştür.¹⁵

Aralarında kilometrelerce mesafeler olan ve birbirlerinden çok farklı kendilerine has coğrafi özelliklere sahip bölgelerde kaya resimlerinin çizim teknikleri, üslupları ve ifade ettikleri anlamlar, bunların içinde sık sık tespit edilen damgalar, yazıtlar ve semboller ile bölgedeki arkeolojik bulgular ve eserler, bu eserlerin benzer duygu, düşünce ve üslubunun ürünü olduğunu açıkça gösterir. Türk boylarına ait Asya ve Avrupa'daki kaya resimlerinin bir kısmı üzerinde yeni yeni Türk ve Moğol, uzun zamandır Rus, Alman, İngiliz, Amerikalı, Belçikalı ve Koreli araştırmacılar tarafından araştırma ve incelemeler yapılmış; kitaplar neşredilmiştir.¹⁶ Ancak Orta Asya'nın iç kesimlerinde yapılan çalışmaların genelinde kaya resimlerinin Türklere ait olduğu sürekli göz ardı edilmiş; bunların tarihlendirilmesi, tasnif edilmeleri ve yorumlanmasında ayrıntılı bir inceleme yapılmamıştır. Türklerin yaşam tarzı ve inançları, dünya görüşleri, sanata ve estetiğe olan bakış açıları ve anlayışları ile ilgili önemli bilgileri ve mesajları binlerce yıl sonrasına taşıyan kaya resimleri yalnız Türk boylarının kültür ve medeniyetleri hakkında değil; buldukları bölgelerin tarihi coğrafi mahiyeti, bu bölgelerde geçmiş dönemlerde yaşayan canlılar ve doğal hayat hakkında da çok önemli veriler sunmaktadır.

1. Geyik Tasvirli Kaya Resimleri

İnsanlık tarihine baktığımızda insan ve hayvan arasında güçlü bir bağ görülmektedir. Avcı-toplayıcı devirlere göz attığımızda o zamanın mağara ve kaya resimlerinde çoğunlukla hayvan figürlerinin yoğun olduğunu görürüz. Bu noktada avcı-toplayıcı hayattan konar-göçer yaşam tarzına geçişte insanların hayvanların göç yollarını takip etmeleri ile onları idare altına almaları birlikte gelişmiştir. Bu gelişim insanların hayvanlara anlam yüklemelerine de sebep olmuştur. Aslında hayvanlar buldukları coğrafyalarda insanların onlara verdikleri rollere göre bir kutsallık kazanmış ve zamanla toplumda kült hâline gelmişlerdir. Bunun sebebi Türklerin hayvanları da insanlar gibi yaşayan, mantık kuran ve konuşabilen canlılar olarak algılaması ve onları, korktuğu bir varlık ya da gücün simgesi olarak gördüğü, onları için kutsal olarak görüp onlarla akrabalık kurmak istemesidir. Bu anlayış hayvandan türeyiş konulu çok sayıda anlatıyı da meydana getiren ana sebeplerden biridir.¹⁷ Buna istinaden konargöçerliğin kültürel hayatında yer alan geyiğin, kutsal bir hayvan olarak görülmesi olağandır. Bu bağlamda, konar-göçer hayatta geyik hem en çok sevilen hem de totem olarak düşünce dünyasında yer alan hayvanlardan biri olmuştur.¹⁸

Ayrıca geyik, bu zamana kadar yaşamış pek çok toplumda olduğu gibi, Türk topluluklarında da kutsal ve insanlara yol gösteren, onlara yardım eden, hem de kutsal olduğuna inanıldığı için kötülük yapan birine uğursuzluk getireceği düşünülen bir hayvandır.¹⁹ Geyik, eski çağlardan beri, Türk kültürünün olduğu İskit-Sibirya toplumlarında, kutsal hayat ağacı ile beraber, dişil yaratıcı ruh olarak kabul edilir.²⁰ Kaya resimlerindeki geyik motifi doğa ile özellikle Saka-İskit toplumlarının bu doğal ortamı algılama biçimi ile doğrudan bağlantılıdır. Saka-İskit şamanik gerçekliğinin bir parçasıdır. Geyik resimleri (**Resim 1-2**) topluluğun özel şarkı ve destanları tanınması ve hatırlaması için çizilirken, muhtemelen şamanın doğaüstü güçlerine odaklanmasına yardımcı oluyordu.²¹ Arkeolojik buluntulardan elde edilen verilere göre kaya resimlerindeki geyik motifi arkaik devirlerde kozmosun kökeni ve gelişimi ile birlikte düşünülmüştür. Geyik motifi klanın ilk atası ve sonu olarak

¹³ Mihaly Hoppal, "Sibirya Şamanizm'inde Doğa Tapınımı", Çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, 41(1), s. 212.

¹⁴ Öznur Çağdaş, *İslam Öncesi Türk Dönemi Orta Asya Kaya Resimlerinde Kullanılan Ana Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2011, s. 43.

¹⁵ Hoppal, *age*, s. 221.

¹⁶ Hoppal, *age*, s. 11.

¹⁷ Zeketiya Karadavut, Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Anadolu-Türk Folklorunda Geyik", *Milli Folklor*, 2007, Yıl:17, S. 76, s. 103.

¹⁸ Kayrat Belek, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Türkiyat*, Ankara 2016, S. 26, s. 115.

¹⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 573.

²⁰ Zofie Uçar, "Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler Kültür Evreni", *Kültür Evreni*, Ankara 2014, S. 21, s. 135.

²¹ Hoppal, *age*, s. 91.

düşünüldü; soyut ve somut tüm kutsal varlıklar, akarsularda ve dağlarda olduğu gibi başlangıçlar ve bitişler, dirilme ve yenilenme hepsi geyik ile birlikte düşünülmüş ve geyik kutsal ananın arketipi olarak görülmüştür.²²

Erkek geyik resimlerinin, şamanların doğadaki ruhlarla ve kendi toplulukları ile görüşürken yönettikleri uygulamalar birikiminin bir payesi olması olasıdır. Bir başka bakış açısı ile kaya resimlerindeki sahneleri, kaya resimlerini çizenlerin bu ruhları tasvir etme görevlerinin bir parçası olarak da görülebilir. Trans halinin duyuşal tecrübesi, kadim ruhlarla karşılaşmaların gücünü muhtemelen arttırmaktaydı.²³ Aslında kaya resimleri, şamanın ruhsal alanının gücünü genişletip kalıcı hale getirmeyi amaçlamaktaydı. MÖ II. binyılın sonunda hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya geçilmesi ve küçük idari yapıların ortaya çıkması ile birlikte, kurt, at, yırtıcı kuşlar, keçi, koyun ve inek gibi bir takım hayvanlar sadece iktisadi açıdan değil, kültürel açıdan da büyük önem kazanmışlardır. Geyik önceleri kutsal sayılırken, Türklerin avcı-toplayıcı yaşam tarzından hayvan yetiştiriciliği, yani üretici ve savaşçı bir toplum yapısına geçişinin ardından ya bu hayvanlarla eşit değerde görülmüş ya da özellikle kurda ve ata nazaran ikinci planda kalmıştır.²⁴

Göktürklerle ait efsanelerde yer alan geyiğin dişi olması ve Göktürklerin liderlerinin ilişki yaşadığı Deniz Tanrısı'nın da bir ak-geyik olması bunların dişi ruh durumunda olduklarını düşündürmektedir. Aşına ailesinin²⁵, bir erkek çocuk ile dişi kurdun çiftleşmesinden gelmesinin kabul edilmesi ve bu Türeyiş efsanesinde geyiğin yerini kurdun almış olması, yaşanan ideolojik ve toplumsal dönüşümü yansıtmaktadır.²⁶ Bu dönüşümün izlerini destanlarda olduğu gibi kaya resimlerinde de görmekteyiz. Destanlar ve sözlü kültürün diğer örnekleri yansıtmayı işini geleneksel yollarla aktarırken, kaya resimleri ise somut olarak bizlere sunmaktadır.

Sadece kozmolojik açıklamalar yapmak dışında motifin ekonomik boyutuna da bakmakta fayda vardır. Türklerin hayvancılıkla geçindiklerini bilinmektedir. Büyük sürüleri kontrol etmek ve onların sayılarının artırılması birincil hedeflerdendir. Ama burada besin kaynağı açısından en önemli unsur av hayvanlarıdır. Geyik kutsal ana ve türeyiş mitinin dışında av hayvanı olması açısından büyük önem taşır. Eski Türkler konar-göçer bir yaşam tarzını benimsedikleri için avcılık ve hayvancılık ile uğraşarak ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Oğuz Kağan Destanında Oğuz'un gergedanı öldürmek için yem olarak kullanacağı hayvan olarak aklına ilk geyik gelir.²⁷ Göktürk Yazıtları'ndaki şu ifadeler de geyiğin yaygın şekilde avlanan bir hayvan olduğuna işaret etmektedir:²⁸

“Çogay kuzın Kara Kumug olurur ertimiz. Kiyik yiyü tabışgan yiyü olurur ertimiz. Budun boguzı tok erti.”

(Çogay'ın kuzey yamaçları ile Kara Kum'da oturuyorduk. Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk. Milletin boğazı tok idi.)

Yine Dede Korkut Hikâyelerine baktığımızda, ava gitmek isteyen Salur Kazan yanındaki beylerine seslenirken av hayvanı olarak geyiği öne çıkarır:

“...yoryyalum a bigler, av avlayalum kuş kuşlayalum, sığın geyik yıkalum...”²⁹

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi geyik Türklerin zihin dünyasında birçok açıdan önem kazanmış bir hayvan olmuştur. İnanç ve sosyal bağlar ile ekonomik yaşamın içerisinde görülen geyik, günümüzde hala halk folklorunda yaşamakta ve önemini korumaya devam etmektedir.

2. At Tasviri Taşıyan Kaya Resimleri

Tarihi kaynaklar bir Türk'ün beraberinde adeta yoldaşı gibi her zaman atının (**Resim 6**) olduğunu söyler ki, yine Türklerdeki bir inanca göre, onlar atla birlikte yaratılmışlardır. Genel anlamda konargöçerliğin gelişimini sağlayan ve alet kullanımı kadar etkili olan hayvanlardan biri de “at” olmuştur. Eski konargöçer topluluklar, tabiatın bizzat içerisinde edindikleri tecrübeyi ve bilgiyi atın süratli oluşundan kaynaklanan bir hareketle hızla

²² Nilgün Dalkesen, “Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü”, *Milli Folklor*, Ankara 2015, S. 106, s. 59.

²³ Kenneth Lymer, “The Deer Petroglyphs of Arpauzen, South Kazakhstan”, *Spirits and Stone*, Poland 2002, Instytut Wschodni UAM, s. 156.

²⁴ Esther Jacobson, *The Deer Goddess of Ancient Siberia*, Brill, Leiden 1993, s. 32.

²⁵ Burada bahsi geçen aile hakkında bilgi edinmek ve konuya daha detaylı bakmak için bakınız; Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge, İstanbul 2011; He Xingliang, Guo Hong Zhen, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, (Çev. Eser Ulun), Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015; Chang Jen-t'ang, *T'ang Devrindeki DOĞU GÖKTÜRKLERİ Hakkında Yeni Belgeler*, Basılmamış Doktora Tezi, Taipei 1968.

²⁶ Dalkesen, *agm*, s. 63.

²⁷ Ögel, *age*, 116.

²⁸ Karadavut, Ünsal, *agm*, s. 104.

²⁹ Karadavut, Ünsal, *agm*, s. 104.

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

taşımaşlardır. İnsanoğlu, en büyük yardımcısı atın yardımı ile ürettiği bilgiyi ve maddeyi değiştirme, geliştirme ve sosyo-kültürel anlamda onun alışveriş imkânını yakalamıştır. Bu açıdan baktığımızda insanlık tarihinin iktisadî ve siyasî olaylarının gelişiminin en önemli sonucunun atın ehlileştirilmesi olduğunu söylemek yerinde olur.³⁰ Tarihte Türklerin başka bir canlı bu kadar içli-dışlı olduğu görülmemiştir. Keza bugün de Hazar ötesi Türklerinin hepsinin hayatında atın ayrı bir yeri vardır.³¹

Eski Türklerin medeniyet dünyasına kazandırdığı iki önemli unsurdan birinin at, diğerrinin de demir olduğunu biliyoruz. Hem savaş hem de ulaşım vasıtası olarak, tekerlekli araçlarla, uçaklar günümüzde ne ise, çağımızın şartlarıyla muhasebe ettiğimizde; at da geçmiş dönemlerde öyle idi. Kurban kesilecek hayvanlar arasında da en makbul olanı yine at idi. Dede Korkut Hikâyelerinde beylerin attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kestirdiklerini Dede Korkut boylarından biliyoruz.³² Çin kaynakları ünlü Börü Tonga'nın (Mo-tun) atının ne kadar hızlı koştuğuna ve cinsinin iyi olduğunu bizlere aktarmaktadır. Elbette ki bunlar sıradan hayvanlar değildi. Mesela yine Börü Tonga'nın (Mo-tun), babası Tümen Yabgu'nun (Tu-man)³³ atını ok yağmuruna tutturması devlete başkaldırı olarak yorumlanmaktadır.³⁴

Atın diğer milletlerin sosyal hayatının içinde olmak yerine genellikle mitolojilerinde yer alması ya da halk söylencelerinde konar-göçer halklar kadar yer almaması, atın doğrudan doğruya bozkırlıların devlet ve organizasyonlarında, kuruluş ve gelişmesinde etkili bir rolü üstlenmesinden kaynaklanmaktadır.³⁵ Yani bozkırlıların daha doğru bir tespit ile Türklerin askeri teşkilatlanmasının ve devlet organizasyonlarının süratli ve sürekli olmasının temel sebeplerinden biri de atın yaygın ve ustaca kullanılmasıdır. Atın en yaygın kullanıldığı alan şüphesiz askeri alandır ki bu alan içerisinde en mahir at biniciler akıncılardır. Türklerin her dolunayda sık sık Çin'in kuzey bölgelerine saldırdığını ve irili ufaklı akıncılar yaparak ganimet elde ettiklerini Çin kaynaklarından öğreniyoruz.³⁶ Tıpkı geyik avı örneği gibi süreklilik avlarında da at birincil vasıta idi. Öyle ki atın önemini Dede Korkut boylarında da görmekteyiz; Bamsı Beyrek'in zindandan çıkıncaya kadar 16 sene kendisini bekleyen atı ve Bamsı Beyrek'in atına seslenişi buna en güzel örnektir:

“At dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig

Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig”³⁷

Türk kültürüne baktığımızda erlerin isimleri olduğu gibi atların da isimlerinin olduğunu görürüz. Köl Tigin'in atlarından birisinin adı Alp-Şalçı'dır. Görüyoruz ki kahramanlara olduğu gibi atlara da “Alp” unvanı veriliyor. Manas Destanına baktığımızda Almambet'in atının adı Kıl Ciren, Battal Gazi'nin atının adı Aşkar'dır. Kahramanların atları ile anıldığını birçok destanda görmekteyiz.³⁸

Atın yaradılışının rüzgârdan olduğuna inanılırdı. Bu sebeple rüzgârın gücünün ve hızının ata geçtiği düşünülür, ev ya da çadır inşa edilirken orta direğine kurban edilen veya kesilen bir atın kanı veya at sütü sürülürdü. Ateş, orman ve dağ ruhlarından yardım istemek için kızıl ya da kan terleyen at yelesi kullanılır, Kutup Yıldızı'na bağlı olan Akboz At ve Gökboz At'ın bu kazığın etrafında döndüğüne inanılırdı. Yine bu atlar Başkurt destanlarında Buzat (Boz At) ve Sarat (Sarı At) olarak yer alır, Balkarlar'da ise adları Doru Aygır ve Saru Aygır olarak bilinirdi. Aynı zamanda at olan eve kötü ruhların girmeyeceğine, atın nefesinin kötü ruhları ve cinleri kovduğuna da inanılırdı.³⁹ 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde de gördüğümüz üzere at, geçmişte ve günümüzde Türk kültürüne mensup toplulukların takvimlerinde her zaman yerini almıştır. Tatarlara baktığımızda At Yılı'nda savaşların çok olacağı, kıtlık ve zor tabiat şartları sebebi ile geçimin zorlaşacağı, çocukların sert bir mizaca sahip olacakları, yaşlılar arasında ölümün çok görüleceği inancı vardır. Türk dünyasının tamamına baktığımızda at nalının nazar boncuğu olarak kullanıldığı görülmektedir. Bugün hala Anadolu'da özellikle Toroslarda çocukların

³⁰ Belek, *agm*, s. 113.

³¹ Saadetin Gömeç, “Türk Kültüründe At”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya 2016, s. 820.

³² Gömeç, *agm*, s. 820.

³³ Burada bahsi geçen olay hakkında daha detaylı bilgi edinmek için bakınız; Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların Ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*, Haz: Erol Kılınç, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018; Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi ji) göre Hunlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018; Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

³⁴ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 210.

³⁵ Belek, *agm*, s. 114.

³⁶ Liu Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Selenge, İstanbul 2011, s. 63.

³⁷ Engin Yılmaz, “Dede Korkut Kitabında Tasvir Dünyası”, *TDAY Belleten*, 2003/1, s. 4.

³⁸ Yılmaz, *agm*, s. 5.

³⁹ Deniz Karakurt, *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi, Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap 2012, s. 116.

omuzlarına asmak amacı ile yapılan nazarlık denilen totemlerin arasına at nalı konulduğu, evlerde, ahırlarda ve birçok alanda duvara ve tavana at nalının asıldığı tespit edilmiştir.⁴⁰

3. Umay Tasvirleri Taşıyan Kaya Resimleri

Umay; eski Türk inancının en eski devirlerinden (anaerkil) itibaren “Umay-Umay Ana” (**Resim 5**), “Ayısıt-Ayızıt Hatun”, “aile, evlilik ve soy devamının koruyuculuğunu” üstelenen kutsal iye olarak karşımıza çıkmaktadır. Umay Ana, genellikle eski Türk inancı içerisinde çocuğu olmayan ailelere çocuk vermesi için dilekte bulunulan, yağmur ve bereket getirmesi için bulutlara ve suya yakarılan, güzelliğin simgesi olarak karşımıza çıkan kutsal iye de diyebiliriz. Türk toplulukları arasındaki bir takım mitlere baktığımızda “Bayana”, “May Ana” şeklinde de ifade edilir.⁴¹ Çeşitli Türk toplulukları içinde May-Ene, Payana, Bay-Ene, Umay Ene, Ayısıt gibi birçok farklı isimle var olan bu iye, günümüzde Anadolu’da “eş” ya da “son” isimleri ile varlığını hayatın farklı alanlarında çeşitli pratiklerle sürdürmektedir. Umay’ın tasviri ise genellikle Ak-sarı saçlı, ak-sarı tenli, ak giyimli olarak tasavvur edilmektedir.⁴²

Umay inancı ile ilgili olarak edindiğimiz ilk bilgiler aslında yazıtlarda bulunmaktadır Dişil ruh Umay Tonyukuk yazıtında: “*Tengri Umay iduk yer sub basa berti erinç neke tezer biz*”. “*Tanrı, Umay, kutsal Yer Su onlara zafer verdi niye kaçarız*”⁴³ şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Tonyukuk’un verdiği cevapta Umay adı anılmaktadır. Aslında Türk mitolojisinde açık bir şekilde erkek-kadın ayrımının olmadığını, Türklerde tek tanrılı bir inanç sisteminin olduğunu ve bu inanç sisteminin cinsiyet farklılığını dışarıda bıraktığını söylemeliyiz. Buradan hareketle Türk mitolojisinde yer alan dişil ruhlara bir tanrı vasfı vermek yerine, tabiat kültürünün kendisi olan mitolojik annenin değişim ve gelişim geçirmiş soyut kavramdan semboller yolu ile somutlaştırılmış hali olarak değerlendirmeliyiz. Ancak Türkler arasında avcı toplayıcı yaşam tarzından uzaklaşıp hayvan yetiştiriciliği ile uğraşılan bir yaşam tarzına geçişte doğanın kutsal olduğu inancının etkisini yavaşça yitirdikçe anaerkil toplum hayatından ataerkil bir toplum hayatına geçiş gözlemlenmektedir.⁴⁴ Bu ise zamanla Umay’ın soyut olmaktan çıkıp somut olana geçişine sebep olmuştur. Buna geyik motifinden kurt motifine geçişte değinmiştik.

Çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilerden yola çıkarak tanrısallık meselesi ve Umay zikrinin kökeni hakkında Çinli Türkologlar, bu kelimenin um ve ay kelimesinin birleşmesinden meydana geldiğini düşünmüştür. Yine aynı Türkologlar “Um” kelimesi hakkında ise kadınlık organını kasıtlı am/em kelimesinin ses değişimine uğratarak son halini aldığını belirtir. Ay kelimesi ise kadının cinsel uyarıcılığını ve kadınlığını ifade eder. Buradan yola çıkarak Umay “döllenip doğuran kadın ilah” düşüncesi ile ortaya çıkmıştır ve düşüncenin anaerkil dönemin içerisinde gelişmiş olduğu düşünülebilir.⁴⁵

Köl Tigin yazıtında Bilge Kağan “*Babam hakan öldüğü vakit küçük kardeşim Köl Tigin yedi yaşında idi. Umay gibi anam hatun sayesinde küçük kardeşim Köl Tigin er kahraman adını aldı*”⁴⁶ ifadeleri ile annesini çocukların koruyucusu olan dişil ruh Umay’a benzetmiştir. Bu ifadelerden dişil ruh olarak yine Umay’ın görüldüğü anlaşılmaktadır. Devadârî’ye göre ise Moğollarda Uma (Umay) inancı vardı; Moğollar savaş hazırlıkları yaparken Umay hatuna kurbanlar sunardı. Kumaş veya tahta malzemenen bir bebek yapıp çadırda muhafaza edilirdi. Buna baksı dedikleri aslında kadın şaman görevi üstlenen ruhani kişi hizmet ederdi. Bu kadının Alp Kara Arslan soyundan olduğu düşünülürdü. Bu ifadeler gösteriyor ki Umay’ın sadece Türkler de değil Asya’da ki diğer kavimler arasında da bir işlevi vardı.⁴⁷

Kaşgarlı Mahmud’un Umay kelimesini izah biçimi de önemlidir. Kaşgarlı’ya göre “*Umay, kadın doğurduktan sonra çıkan son’dur. Kadınlar Umay ile tefe’ül ederler. Umay’a tapılırsa oğul olur derlermiş*” Kaşgarlı Mahmud Umay hakkında çok fazla bilgi vermez, lakin bu kelime hakkında aktardığı atalar sözü “*Umayka tabınsa oğul bolur*” dikkate değer. Umay ruhu hakkındaki İslam dinine geçtikten sonra Türkler, özellikle kadınlar arasında söylenen bazı bilgilerden Kaşgarlı Mahmud’un da bilgisinin olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ Altay Şamanlarına göre “*İnsanlar türediği zaman, Umay Ana ile beraber iki kayın ağacı da yere indi*” ifadesi

⁴⁰ Yaşar Kalafat, Nagihan Çelik, “Türk Kültür Coğrafyasında At ile İlgili İnanışlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2013, S. 202, s. 191.

⁴¹ Celal Beydilli, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005, s. 95.

⁴² Kayabaşı, *agm*, s. 222.

⁴³ Muhtarrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, İstanbul 2003, s. 41.

⁴⁴ Kayabaşı, *agm*, s. 222.

⁴⁵ Kayabaşı, *agm*, s. 223.

⁴⁶ Ergin, *age*, s. 18.

⁴⁷ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 25.

⁴⁸ İnan, *ETDT*, s. 25.

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

Umay Ana'nın Hayat Ağacı ile olan ilişkisini de ortaya koyar.⁴⁹ Bugün Anadolu'ya baktığımızda Umay gelişim süreci içerisinde kutuplaşarak iyi ve kötü özelliklerini bir arada barındırmış ve çocuklara, kadınlara vb. zarar veren bir kötülük kaynağı haline gelmiştir. Umay'ın bu zarar veren kötü yönü Türk toplulukları arasında Hara Umay, Kara Umay, Mayneke, Üzüt Körmös, Aza, Ayza, al Kızı, Almıs, Abası, Al Karısı, Albastı, Umacı gibi isimlerle adlandırılmaktadır.⁵⁰

4. Şaman Tasvirleri Taşıyan Kaya Resimleri

Şaman kelimesi ve şamanlık kavramı üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Şaman kelimesi büyü, sihir işleri ile uğraşan kimseleri belirtmek amacıyla büyücü, sihirbaz karşılığında sıklıkla kullanılmıştır. Aslında bu tanım ve kelime ile beraber, kavramın kullanım yeri yanlışır. Şamanlar uyguladıkları yöntemlerin, doğadan ve kendilerini yetiştiren şamanların sayesinde edindikleri bilgilerin pratikte kullanılması ile hastaları tedavi etmiş, kötü ruhları kovmada kullanılmış ve çoğu zamanda dinsel törenleri yönetmişlerdir. Aynı zamanda hekimlik becerisi olan kişilerdir (**Resim 3-4**).

Şaman kelimesi Tunguzca bir kelime olup Tunguzca'dan Rus araştırmacılar sayesinde Batı ilim dünyasına geçmiş ve bugün hala şaman olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁵¹ Türkler şaman kelimesi yerine Kam ya da baksı kelimesini tercih etmişlerdir.⁵² Şaman, Şamanizm inancına bağlı topluluklarda ruhlarla insanlar arasında bir aracı rolünü üstlenen bir nevi din adamıdır. Kam bahsi geçen inanca sahip topluluklar arasında ayin ve törenlerini yapan, ruhlar âlemi ile insanlar arasındaki bağlantıyı sağlayan kişi olmakla beraber aynı zamanda doğum ve tabiat olayları ile de ilgilendir.⁵³ Hunların Avrupa'da egemen olduğu devirlerde Ata-kam ve Eş-kam adlarında iki şamandan bahsedilmesi⁵⁴ Avrupa Hunlarının da din adamlarına Kam dediğini göstermektedir. "Kam" kelimesi aynı zamanda şaman kelimesinin Altay bölgesinde yaşayan Türk toplulukları arasında kullanılan karşılığıdır.

Orta Asya ve Sibirya coğrafyasında yer alan kaya resimleri bilim insanları tarafından, MÖ II. binyıla kadar uzanan Türk Şamanizm'inin ilk somut delilleri olarak kabul edilmektedir. Baykal Gölü'nün çevresinde bulunan kaya resimleri, MÖ II. binyılın ortalarında, buradaki şamanların mevsimlik törenler düzenlediğini göstermektedir.⁵⁵ Özbekistan'ın güneyinde ve Tacikistan'da tespit edilen kaya resimlerinin, henüz tarihlendirme yapılmamakla birlikte, Mezolitik Devir'den kalma olduğu düşünülmektedir.⁵⁶ Bu resimlerdeki motiflerin kesinlikle şamanik olduklarını söyleyemeyiz. Ancak, Bakır ve Bronz Çağı'na ait kaya resimlerine baktığımızda kayda değer şamanik motifler öne çıkmaya başlamakla birlikte insan ve şaman motifleri daha sık görülmekte ve bu da bir grup insanın bölgenin toplumsal yapısında daha ön plana çıktığını ve yavaş yavaş toplum bilincinin dini bir boyut kazandığını göstermektedir.

Ayrıca şamanik kaya resimlerinin Bronz Çağı'nda görülüyor olması, Şamanizm'in Bronz Çağı'nda ortaya çıktığı anlamına gelmez. Bronz Çağı'ndan da önce şamanların bu coğrafyada bulunduğu dair elimizde kuvvetli arkeolojik bulgular olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁷ Bu, Bronz Çağı boyunca Avrasya bozkırlarında (Orta Asya dâhil) Bozkır halklarının göç hareketlerinin önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. Kaya resimlerinin bazıları buldukları bölgelere göre şamanik semboller açısından da farklılıklar gösterir.⁵⁸

SONUÇ

Eski Türklerin konar-göçer kültürü insanlık tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Ancak bu hususta yapılan bilimsel araştırmalar yeterli seviyede değildir. Bunun en büyük sebeplerinden biri de disiplinler arası çalışmaların hem sayıca hem de nitelik açısından yetersiz oluşudur. Özellikle İç Asya'da yaşayan Türk

⁴⁹ Ögel, *age*, s. 94.

⁵⁰ Onur Alp Kayabaşı, "Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016, S. 78, s. 149

⁵¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 74; Saadetin Gömeç, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 1998, S. 4, s. 40; Rasony, *age*, s. 28.

⁵² Laszlo Rasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 28.

⁵³ İnan, *age*, 72; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen, İstanbul 2011, s. 301; Wilhelm Radlof, *Sibirya'dan (Seçmeler)*, Çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 233.

⁵⁴ Gömeç, *agm*, s. 40.

⁵⁵ Ahmet Ali Arslan, "Türk Şamanizminin Kaynağına Doğru", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005/14, s. 59.

⁵⁶ Andrezej Rozwadowski, *Rock, Cracks and Drums*, Molnar & Kelemen Oriental Publisher, Budapest 2017, s. 17.

⁵⁷ Hoppal, *age*, s. 19.

⁵⁸ Andrzej Rozwadowski, "From semiotics to Phenomenology: Central Asian Petroglyphs and the Indo-Iranian Mythology", *Theoretical Theoretical perspectives in rock art research*, Novus Press, Oslo 2001, 9 (2) s. 161.

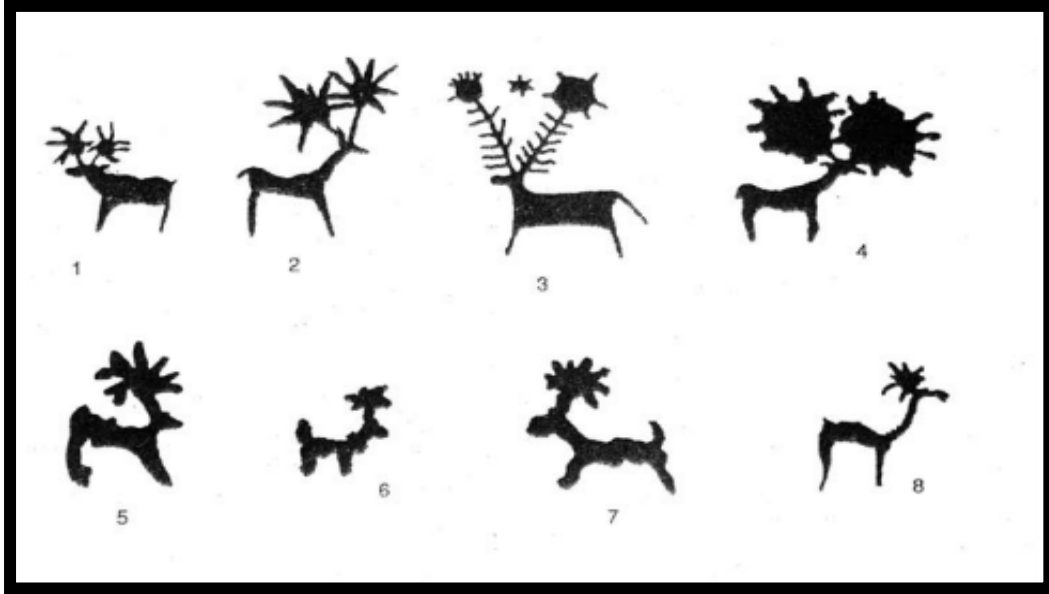
HALİL CAN AKGÜN

halklarının geçmişi ve kültürel bağlantıları üzerinde yapılan araştırmalar daha da az sayıdadır. Araştırmamıza konu olan kaya resimleri üzerinde de aynı şekilde fazla araştırma yapılamamıştır.

Orta Asya kaya resimleri antik devirlerden itibaren kayalara, kutsal alanlara dağların zirvelerine belli ifadeler çerçevesinde, çizilerek ya da boyanarak birçok bölgede yapılmışlardır. Geçmişin en eski devirlerinden bu yana kaya resimlerinin ortaya çıktığı alanların da kutsal sayılmış olması rastlantı değildir. Tabiat kuvvetlerine olan saygının ve inancın bizzat tabiatın içinde olması gayet doğaldır. Bu sebeple kayalara resim çizme anlayışı daha sonraki devirlerde yani Neolitik, Bronz ve Demir Çağ'da da devam etmiş, resimleri kendi düşüncelerine göre kutsal olarak gördükleri alanlara çizmişlerdir. Bugün semavi dinlerde dâhil olmak üzere birçok dini mabette yine o dinin kutsal olarak gördüğü bu görsel ve simgesel motiflere rastlamaktayız.

Kutsal alanlara resim yapma geleneği İskit, Hun ve Göktürk devirlerinde de devam etmiştir. Bu alanların farklı zamanlarda kullanılmış olması ve burada yapılan ilk tasvirler ile sonraki dönemlerde yapılanlar arasında da benzerliğin bulunması, Orta Asya'da devam eden bir düşünce anlayışını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Orta Asya kaya resimlerinde, hayvanlar, av-savaş sahneleri, büyü ve din ile ilgili resimler hayli dikkat çekmektedir. Türklerle birlikte gelişen tasvir sanatında hemen hemen aynı çizim kalıpları kullanılmış olsa da tasvirlerde yer alan motifler ve motiflerin kutsiyeti açısından farklılıklar görülmektedir. Orta Asya'da geniş bir coğrafyaya yayılım göstermiş olan kaya resimleri; dönemin olaylarını, ekonomik yapısını ve inanç sistemi gibi birçok konuda günümüze ışık tutan eserlerdir. Kaya resimlerinin çizildiği zamanın insanları, tabiattaki gözlemlerini, oradaki yaşayış biçimlerini, geliştirdikleri inanç sistemlerini, gücü, hâkimiyet anlayışlarını, kısacası hayattaki tüm değerlerini kaya resimleri ile somutlaştırmış ve bugüne ışık tutmuşlardır.

RESİMLER

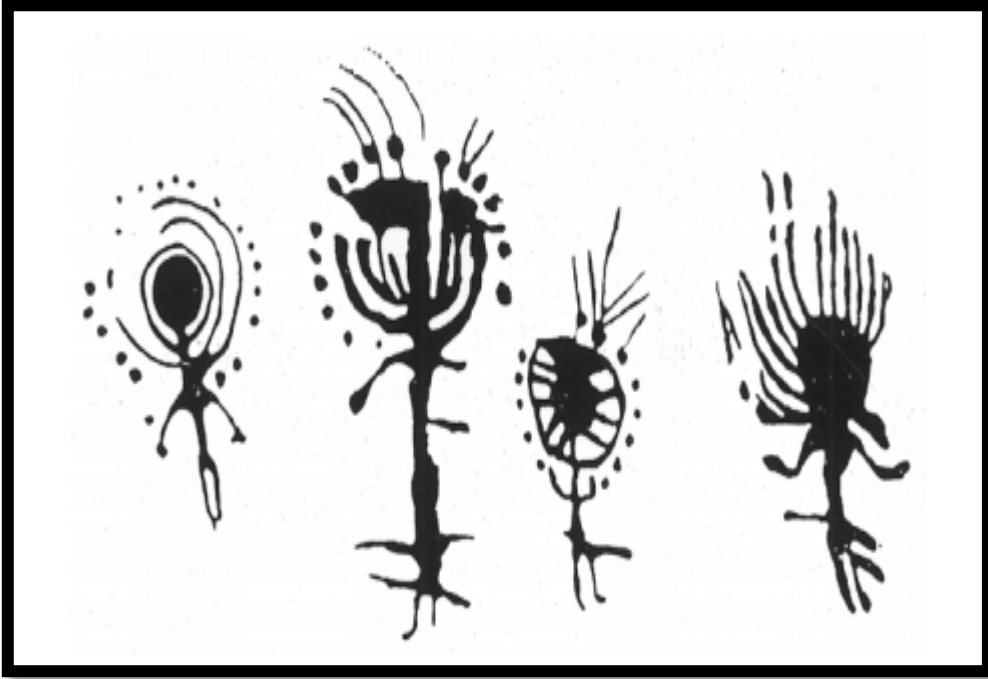

Resim 1: Kaya resimlerinde Geyik motifi örnekleri. (Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*)

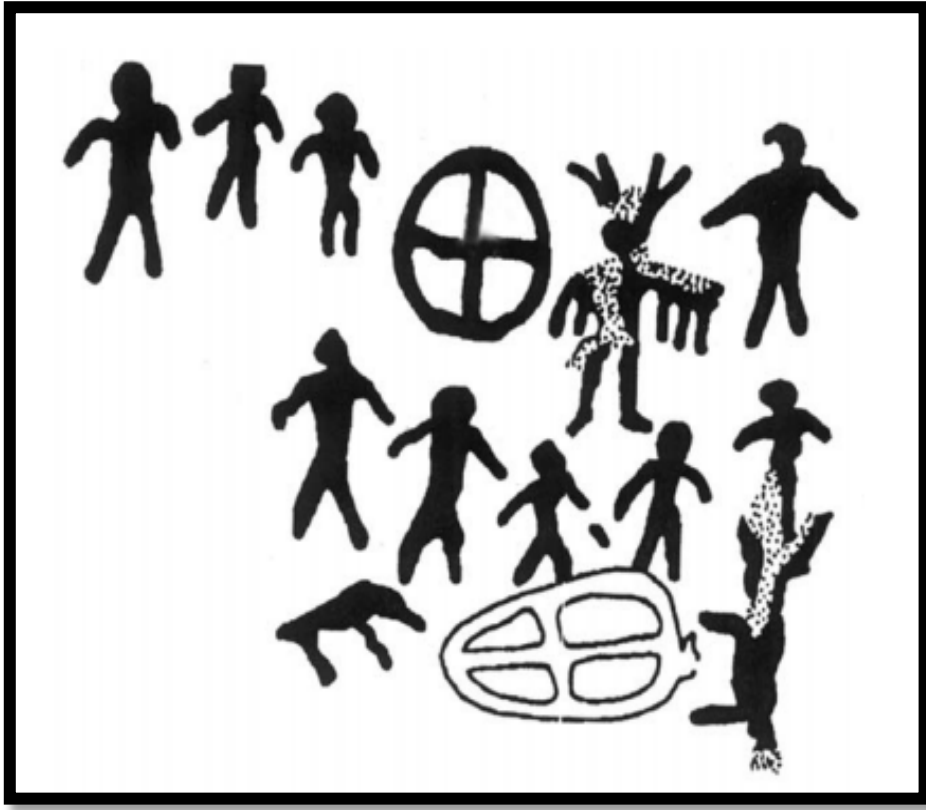
COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

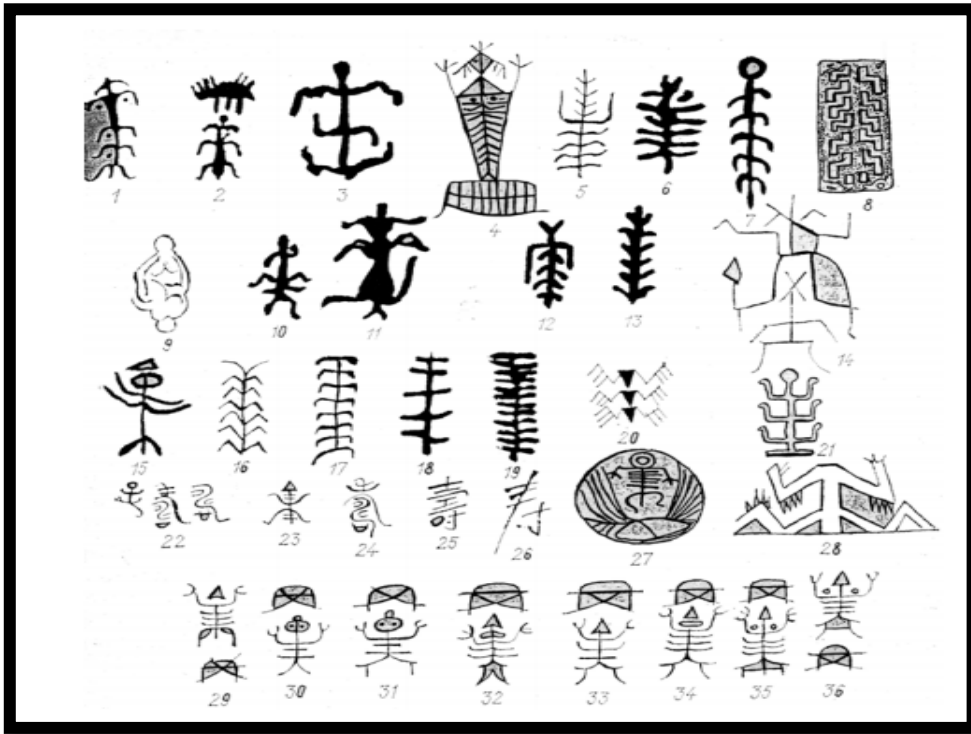
Resim 2: Kaya resimlerinde Geyik ve av motifi örnekleri. (Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*)

Resim 3: Kaya resimlerinde Şaman motifleri. (Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*)

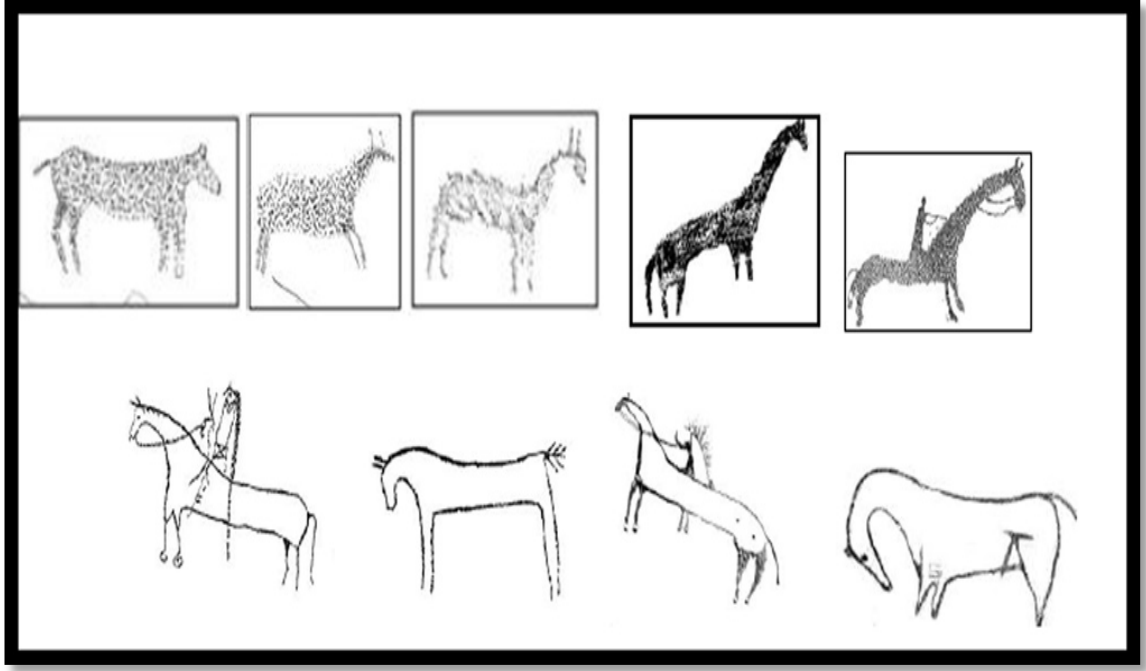

Resim 4: Kaya resimlerinde şaman ve ayin motifleri. (Hoppal Mihaly, Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts)

Resim 5: Kaya resimlerinde Umay tasvirleri. (Hoppal Mihaly, Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts)

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

Resim 6: Kaya resimlerinde At ve süvari tasvirleri. (Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*)

KAYNAKÇA

ARSLAN, Ahmet Ali, "Türk Şamanizminin Kaynağına Doğru" *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Konya 2005, S: 14, 57-74.

BAYAT, Fuzuli, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", *Folklor Edebiyat*, 2006/C. 12, S. 46, ss. 47-60.

BELEK, Kayrat, "Eski Türklerde At ve At Kültürü", *Gazi Türkiyat*, Ankara 2015, S. 16, ss. 111-128.

BEYDİLLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2005

ÇAĞDAŞ, Öznur, *İslam Öncesi Türk Dönemi Orta Asya Kaya Resimlerinde Kullanılan Ana Motifler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2011.

DEMİR, Necati, "Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar" *Zeitschrift für die Welt der Türken* 2009, C. 1, N. 1, ss. 5-19.

DOĞAN, İsmail, "Runik Yazının Gelişim Coğrafyası ve Yayılma Sahası", *Türk Dil Kurumu Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 2001, ss. 151-173.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Hisar Yayınları, İstanbul 2003.

GÖMEÇ, Saadettin, "Şamanizm ve Eski Türk Dini", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Denizli 1998, S. 4, ss. 38-51.

GÖMEÇ, Saadettin, "Türk Kültüründe At", Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Konya 2016, ss. 819-834.

GÜNGÖR, Harun, "Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II (Sempozyum 20-21 Kasım 1998 Konya)*, Ankara 2000, s. 163.

HOPPAL, Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

HALİL CAN AKGÜN

HOPPAL, Mihaly, “Sibirya Şamanizm’inde Doğa Tapınımı”, Çev. Gürbüz Erginer, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 2001, 41(1), ss. 209-225.

İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 2000, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

JACOBSON, Esther, *The Deer Goddess of Ancient Siberia*, Brill, Leiden 1993.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken, İstanbul 2011.

KALAFAT, Yaşar, ÇELİK Nagihan, “Türk Kültür Coğrafyasında At ile İlgili İnanışlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2013, ss. 187-202.

KARADAVUT, Zekeriya, Ünsal Yılmaz Yeşildal, “Anadolu-Türk Folklorunda Geyik”, *Milli Folklor*, Ankara 2005, Yıl:17, S. 76, ss. 102-112.

KARAKURT, Deniz, *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi, Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap, 2012.

KAYABAŞI, Onur Alp, “Türk Mitolojisinin Kutsal Dişisi: Umay”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Mersin 2016, Vol:7, Issue:22, ss. 220-228.

KAYABAŞI, Onur Alp, “Taşeli Yöresi Tahtacılarının Geçiş Dönemlerinde Mitolojik Unsurlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2016, S:78, ss. 159-158.

LYMER, Kenneth, “The Deer Petroglyphs of Arpaufen, South Kazakhstan”, *Spirits and Stone*, Instytut Wschodni UAM, Polonya 2002, ss. 149-164.

ONAT, Ayşe, Orsoy Sema, Ercilasun Konuralp, *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

OTKAN, Pulat, *Tarihçinin Kayıtlarına Göre Hunlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 28.

ROZWADOWSKİ, Andrezej, *Rock, Cracks and Drums*, Molnar & Kelemen Oriental Publisher, Budapest 2017.

ROZWADOWSKİ, Andrzej, “From semiotics to Phenomenology: Central Asian Petroglyphs and the Indo-Iranian Mythology”, *Theoretical Theoretical perspectives in rock art research*, Novus Press, Oslo 2001, 9 (2) s. 155-174.

TEKİN Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

UÇAR, Zofie, “Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler Kültür Evreni”, *Kültür Evreni*, Ankara 2014, S. 21, ss. 129-146.

WİLHELM, Radlof, *Sibirya’dan (Seçmeler)*, Çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

YILMAZ, Engin, “Dede Korkut Kitabında Tasvir Dünyası”, *TDAY Belleten*, Ankara 2003, S: 1, ss. 1-17.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Resim 1: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

Resim 2: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

Resim 3: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

COĞRAFYADAN MİTOLOJİYE KAYA RESİMLERİ

Resim 4: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

Resim 5: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.

Resim 6: Hoppal Mihaly, *Shamans and Symbol Prehistory of Semiotics in Rock Arts*, International Society for Shamanistic Research, Budapest 2013.